

BAŞLARKEN

"Bütün yolculuklar geçmişini yeniden yaşamak için mi? diye sordu bu noktada Han. Şöyle de sorabilirdi aslında:

"Bütün yolculuklar geleceğini yeniden bulmak için mi?"

Bütün kadim kültürlerin ve şehir hikâyelerinin bir yerlerinde saklıdır komşuluk... Belki insanın kendi iç dünyasının bir adım ötesinde olduğu için, belki 'ev'inden sonraki ilk sosyal bağı olduğu için, belki de '*külüne muhtaç olduğu*' için... Günümüzde, insanın temel gereksinimleri değişmekle birlikte, toplumsal pratiklerin, kültürel normların veya günlük ritüellerin değişmesine bağlı olarak bu türden yakın ilişkilere yüklenen anlam biraz değişmiş görünmekte. Diyalektik biçimde, 'küçülen' dünya içinde bireyin 'uzamı' giderek 'büyümekte'. Böyle bir yapı içinde insan, mekân, toplum, kent ve tabi mahalle de, farklı anlamlar taşıyabilmekte. İnsanın kendini bu küresel dünyada nasıl konumlandığı önemli. Ve tabi mekânını nasıl anlamlandırdığı.

Böyle bir çerçeveden hareketle bakıldığında, mahalle ile ilgili olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde oldukça

1 I. Calvino, *Görünmez Kentler*, çev. I. Saatçioğlu, İstanbul: YKY, 2007, s: 76.

geniş bir literatür olduğu ve mahalleye dair bu zengin literatürün çeşitli disiplinlere temas ettiği görülmekte.² Planlama-tasarım, kamu yönetimi, ekonomi ve sosyal disiplinlerdeki gelişmeleri içeren açılımlar yanı sıra, kentlerdeki toplumsal ve mekânsal sorunlara dair yerel ölçekteki çözüm arayışlarında da önemli bir 'ara yüz' olarak değerlendirildiği görüldü. Bu eksendeki çözüm arayışlarının ortak noktasında, çoğunlukla mikro ölçüğe denk gelen mahalle veya komşuluk 'ölçeğinin' esas alınması gerektiği yönünde ortak yaklaşımlar söz konusudur. Mahalle ölçeğini bugün önemli kılan bir diğer boyut ise, insanın ontolojik ihtiyaçlarına dayanmaktadır. Aidiyet, güvenlik ve bunlarla biçimlenen mekân (tersi de aynen geçerli olmak üzere) ilişkisinin insan yaşamındaki anlamı, bugün değişen zaman-mekân olgusu içinde giderek önem kazanmaktadır. Her ne kadar aksi de tartışılıyor olsa, küresel dünyanın dinamiklerine bağlı, hızla dönüşen ve değişen kent mekânı bağlamında, 'bir yerde olmak' bu anlamda hâlâ önemli gibi durmakta. Dolayısıyla 'mahalle'nin kavramsal boyutundan sıyrılıp, bağlamsal ya da öznel gerçekliğine kavuştuğu noktada, kültürel etkileşim, demokrasi, bilgi, karşılıklı tanınmayı sağlaması ve bunların yardımıyla toplumsal belleğin, aidiyetin ve sürdürülebilirliğin inşasına yardımcı olması şeklinde özetlenebilen potansiyelleri giderek önem kazanmaktadır. Mahalle'nin bu bağlamda, giderek artan bir önemde kentsel, sosyal, psikolojik, politik ve kültürel bir alan tanımladığı görülmektedir.

Bu noktada, kentsel ve toplumsal bir alan olarak mahallenin hangi bağlamda değerlendirileceği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır; ekonomi-politik bağlamda, kentsel

2 Kitabın fikir olarak otaya çıkış noktası, bir araştırma projesine dayanmaktadır: MSGSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen "Çok Boyutlu Bir Sistem Olarak Mahallenin İstanbul Kent Dokusunda İrdelenmesi", Proje No: 2013-20. Proje ekibi: Yard. Doç. Dr. İ. Özbek Eren (yürütücü), Doç. Dr. F. Gümüşoğlu.

morfoloji bağlamında, yerel yönetim bağlamında veya sosyo-kültürel bağlamda irdelenebilir. Yanı sıra, zaman bağlamı ve coğrafi kültürel bağlamı da önemli sorulardır. Ancak buradaki amaç, mahalle için tarihsel bir analizden veya geçmişe dönük bir özlemden öte, bu 'özel' ölçeğin bugünkü karşılığı ile kent, toplum ve giderek birey için ne anlam taşıdığı/taşıyabileceği sorusuna aranan cevaplardır.

Konuya Türkiye bağlamında bakıldığında, toplumsal bellekte süregelen bir mahalle algısı söz konusu olmakla birlikte, başkalaşan kent mekânı ve toplum yaşantısı içinde artık yok olmanın eşiğinde olduğu üzerine bir hayli çalışma, endişe ve kabul söz konusu. Türkiye için özgün bir anlamı olan bu algının, yani bir anlamda geleneksel 'mahalle'nin, kentsel, kültürel, ekonomik ve politik nedenlere bağlı önemli çözümler geçirdiği bir gerçek. Buna rağmen sahip olduğu tarihi ve kültürel miras zenginliği ile halen, toplumsal yaşamda ve kentsel mekandaki karşılığıyla, bir anlamı, derinliği ve gerçekliği vardır. Bugünün çok katmanlı ve kültürlü şehir yaşamı/mekânı, hem tekil bir mahalle kavramından bahsedilmesinin hâlâ mümkün olup olmadığını düşündürmekte hem de hızlı değişim süreçlerine bağlı olarak, toplumsal bellekte kodlanmış olagelen 'mahalle'den yakın gelecekte bahsedilip bahsedilemeyeceğini ya da hangi bağlamda bahsedilebileceği gibi soruları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın çıkış noktasını da tam olarak bu gerilim arasında, mahallenin bugün ne olduğunu anlamaya yönelik ve eğer uyum yeteneğine sahip boyutları söz konusu ise, bunları ortaya koyarak bir yeniden sorgulamanın veya yeni bir paradigma üretmenin mümkün olup olmayacağı oluşturmaktadır.

Bu noktada bir tartışma başlamakta. Tartışmanın bir tarafında, mahallenin tükendiği fikri yer almakta. Buna göre, eğer bu 'kodlanmış' geleneksel mahalleden bahsediyorsak,

"*bugün artık kaybolmuş bir mazi*"³ olduğu görüşüne kısmen de olsa katılmamak pek mümkün değil. Geleneksel mahalleyi, içinde şekillendiği dönemin toplumsal koşullarına ve zihniyet dünyasına bağlı çalışan bir sistem olarak ele aldığımızda, bugün bu sistemi etkileyen, dönüştüren pek çok bileşen olduğu ortadadır. Yaşam pratiklerinden, toplumsal dinamiklere veya kent mekânından, kültürel tercihlere kadar uzanan tüm alanlarda yani kısaca dünya görüşünde bir değişim olduğu gerçektir. Bu değişim -ki bu bir anlamda paradigma değişimidir- doğal olarak mahalle ölçeğinde de kendini göstermektedir. İstanbul gibi büyük şehirlerde çok belirgin olan bu çözülmeye rağmen, Anadolu'da henüz bu mekânsal/toplumsal tükenme veya 'başkalaşım hastalığına' yakalanmamış mahallelerin varlığı ile hızla büyüyen kentlerin yeni yerleşim alanlarındaki/mahallelerindeki kuramsal zafiyet, bu çalışma ve benzerleri için bir diğer itici gücü oluşturmaktadır.

Tartışmanın diğer tarafında ise bu çalışmanın varsayımı yer alıyor. Buna göre, kavramsal olarak mahalle, değişen toplumsal ve kentsel dinamiklere bağlı olarak mekânsal, algısal, toplumsal çözümleri yanı sıra birikimlerine eklenen güncel kazanımlarla hâlâ önemli mesajlar barındırmaktadır. Bu mesajlar doğru okunabildiği takdirde, bir yeniden yorum/üretim pekâlâ mümkündür. Bu anlamda mahalle bir öykünme aracı olmaktan öte, bugünün koşullarıyla yeni bir yorum/kuram çerçevesinde tekrar değerlendirilebilir. İnsanın ontolojik bir gereksinimi olan aidiyet konusu ve nereye, nasıl gibi sorularıyla olan ilişkisi, mahalleyi hâlâ bu anlamda canlı ve sorgulanır kılmakta. Buna ek olarak, günümüz kentsel yaşam kalitesi bağlamında yerel ölçekteki arayışlar, yaklaşımlar, örgütlenmeler ve

3 C. Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü, Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

planlama çalışmaları da bir biçimde bu potansiyelin -en azından elimizde kalan ve uyum yeteneğine sahip kısmı ile- değerlendirilebileceği/sürdürülebileceği konusunda bizi başladığımız noktaya bağlamakta. Bir sistem olarak çalışan geleneksel mahalleye dair, sistemin bütününden kopartılarak kimi unsurlarını bugüne taşımaya çalışan bir yaklaşım yerine, biçimsellikten soyutlanmış, kodları çözümlenmiş ve buradan yola çıkarak 'yeniden bir kuram/paradigma' oluşturulabilir mi? sorusuna yönelik olan bir arayış yöntemi, daha uzun soluklu sonuçlar verecektir.

Bu kitabın bir diğer itici gücünü de, ulusal literatüre yapılmak istenen katkı bağlamında, derli toplu biçimde mahalle olgusuna bir bakış sağlayabilmek ve böylece yeni araştırmalara kaynak oluşturacak referansları sağlayabilmek oldu. Bu amaçla kapsamlı tutulan çalışmanın zayıf noktasını ise, çeşitli uzmanlık alanlarına ait konular oluşturmuştur. Ancak bu noktada, başka disiplinlerin alanına girmek istenmediğinin altını çizerek, küçük dokunuşlarla konunun çerçevesine dair bir ipucu vermek istendiğini söylemek isterim. Bu noktadaki herhangi bir eksiklik ya da hatanın doğal olarak tarafıma ait olduğunu belirtmem gerek. Kitap, Türkiye'nin kendi süreçlerine bağlı (kentleşme, ekonomi-politik örgütlenme vb.) nedenlerle ağırlıklı Batı düşünce sistemi ekseninde ele alındı. Anadolu coğrafyasının bu özgün kurumunun filizlerinin ise, İslam kültürü ile de yoğrulmuş bir yorum olduğu muhakkak. Bu bağlamda yapılacak mekânsal-toplumsal okuma bir sonraki çalışmanın konusudur.

Son olarak, kitaptaki önemli başka bir sorunsala daha değinmek gerek: *'Mahalle'nin temsili'*. Mahalle dediğimizde ne anlamalıyız, en azından bu çalışma kapsamında? Mahalle de her olgu gibi kendine özgü dinamiklere sahip. Dolayısıyla mahallenin nasıl ele alınacağı ya da hangi

bağlamda tartışılacağı önemli bir sorun. Bu noktada mahalleyi üzerinde çalışılabilir kılacak yaklaşımın aranması, çalışmanın en temel sorularından biri oldu. Bu arayış sürecinde, Lefebvre'nin 'mekân temsili'⁴ kuramı, yol gösterici olmuştur. Mahalleyi temsil edebilen niteliklerin/kodların belirlenmesi ise işin diğer boyutunu oluşturmuştur. Yani mahallenin mekânını anlamaya çalışırken, bu mekânın nasıl temsile kavuştuğu; bir tür diyalektik. Devamında da kapsamı. Literatür incelendiğinde mahalle ile ilgili olarak ulusal yayınlarda ağırlıklı geleneksel mahalleye dair çalışmalar gözlenmekte. Uluslararası literatürde ise, komşulukla ilgili çalışmaların, mekânsal bağlamı yanı sıra, politik, algısal, psikolojik, boyutlarıyla ve güncel dinamikler (sürdürülebilirlik, yönetim, planlama vs.) bağlamında irdendiği görülmektedir.

Buradan hareketle Birinci Bölüm'de, dünyada mahalle ve komşuluğun ne anlama geldiği araştırılmıştır. Böylelikle, hem mahalle ve komşuluk konusunun güncel anlamda gelişmeye açık bir alan olduğunun altını çizmek hem de kendi kültürümüzde yer alan yüzlerce yıllık bir şehir ve toplum

- 4 H. Lefebvre, *The Production Of Space*, trans. D. Nicholson Smith, UK: Blackwell Publishing, 1991, s: 11-17. Türkçe Çeviri: H. Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. I Ergüden, Sel yayınları, İstanbul, 2016, s: 63-71, mekân üretimini sorgularken, üçlü bir yaklaşım benimser:
 -Üretimi ve yeniden üretimi, süreklilik sağlayan her toplumsal oluşuma özgül yerler ve mekânsal kümeleri kapsayan mekânsal pratik;
 İçinde yaşanan, fiziksel olarak temas edilen algılanan mekân
 -Üretim ilişkilerine, bunların dayattığı düzene ve dolayısıyla bilgilere, kodlara bağlı mekânın temsilleri; Bilgiye dayalı, kodlarla sözel, çizgisel... Anlatılan tasarlanan mekân
 -Toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı, aynı zamanda muhtemelen mekân kodu olarak değil, temsil mekânlarının kodu olarak tanımlanabilecek, karmaşık sembolizmleri temsil eden temsil mekânları; kökeni tarih olan, yaşanan, hatırlanan, hayal edilen, zamanı doğrudan içeren yaşanan mekân.

birikimine karşılık gelen bu kavramların, uluslararası literatürde farklı bağlamlarda karşılıklarının olduğuna işaret etmek amaçlandı.

İkinci Bölüm'de, Türkiye özelinde bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda önemli olan, soyutlanan mahalle temsilinin izlerini görmeye çalışmak ve bir yandan sürdürülüp sürdürülemeyeceğini tartışırken öte yandan halen izleri olduğu varsayılan mahallenin, nasıl sürdürülebileceğine dair bir tartışmaya altlık oluşturması bakımından bu özgün kurumu üreten arka plan okunmaya çalışılmıştır. Bu ekseninde, öncelikle geleneksel mahalleye dair geniş bir bakış, ardından modernite ile değişen anlam ve içeriği ile bugün gelinen mekân, toplum ve yaşamındaki yerine dair bir inceleme-değerlendirme yapılmıştır. Geleneksel mahalleye dair çok zengin araştırmalar söz konusu iken, Türkiye'nin modern dönemler için mahalleye ilişkin sınırlı araştırma olduğu gözlenmiştir. Bu tarihsel arka planın amacı, mükerrer bir çözümlenmeye girmeksizin, Türkiye'de bugün mahallenin ne olduğunu anlamaya yönelik bir arayışın esas olmasıdır. Değişen dünya algısına bağlı, özellikle 1980'lerden bugüne modern-sonrası paradigmanın, insanın beklenti ve gereksinimleri çerçevesinde, toplumsal dinamikler ile zaman, mekân algısında yol açtığı değişimin, mahalledeki yansımaları değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, tüm bu bilgi ve değerlendirmelere bağlı, 'eğer', mahalle için bir yarın söz konusu olacaksa, bunun yeni bir kuram veya paradigma bağlamında nasıl yorumlanabileceği konusundaki tartışmalar yer almaktadır.

Son olarak, Ek Bölüm'de, bu kitabın çıkış noktasını oluşturduğu daha önce ifade edilen araştırma projesine ait temel ve özetlenmiş bilgiler yer almaktadır. Mahalle ve komşuluğun hem mekânsal hem de sosyal çözümlemesini

yapmaya yönelik İstanbul'dan seçilen altı mahalleye ilişkin alan çalışmaları yer almaktadır.

Bu çalışmanın bir kitaba dönüşmesi sürecinde, bu bilgilerin ve tartışmaların daha çok paylaşılması gerektiği yönünde beni destekleyen öncelikle Prof. Dr. Firdevs Gümüşoğlu'na ve projenin anket değerlendirmesini yapan Yard. Doç. Dr. Funda Sezgin'e, mahalle analiz paftalarının hazırlanmasında emeği geçen eski öğrencim/yeni meslektaşım Yavuz Selim Bektaş'a, beni cesaretlendiren arkadaşım Prof. Dr. Eşsiz Eren'e, son okumalarda bana destek olan Tuba Albayrak ile Bilgin Mergen'e, Prof. Dr. Saadettin Ökten Hoca'ma, yine Hocalarım Prof. Dr. Deniz İncedayı, Doç. Dr. Ahmet Tercan ile Öğr. Gör. N. Erdal Özyurt'a, 'kürsü'müzdeki (MSGSÜ MTS Bilim Dalı) diğer hocalarım, arkadaşlarım ile beni düşünmeye yönlendirerek katkıda bulunan herkese ve bu yayının hayata geçmesini sağlayan Sayın Kerim Güç Bey ile Tuti Kitap'a teşekkür ederim.

Ve tabii ki en başta beni varlıklarıyla her şekilde ve her zaman destekleyen canım ailem; annem-babam ve Tuba'mı; eşim İbrahim'i ve yavrularım Beyza'm ile Ahmet Emre'mi anmam gerek; güzel ve faydalı ilmin onların ve tüm yavrularımızın yollarını aydınlatması duasıyla...

Kozyatağı, Nisan 2017

Herhangi bir çalışmada, hele ki mahalle gibi özgün ve bir sürü farklı bağlamda örüntülere sahip bir kültürel-mekânsal yapının anlaşılmasında temel sorulardan birisi şudur: Hangi yöntemle mahalleye bakacağız? Kim, kimin için ve nasıl bakacak? Hangi zamanda?

Mahalle gibi bir 'sistem' çözümlemesi için çok farklı perspektiflerden değerlendirmeler yapılabilir. Bu noktada çok temel bir yöntem meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu tartışma, temelinde epistemolojiye dayalı rasyonalizm ile hermenötikçe dayalı yorum arasında bir yerlerde seyretmekte. Ancak bu derin tartışmaya girmeden, Kuhn⁵'un paradigma yak-

5 Kuhn, bu kavramı ilk kez 1959 yılında ortaya atar. Esasen bilimsel ilerlemenin ya da devrimlerin yapısını açıklamak üzere benimsediği bu kavrama dair net ve tek bir tanım yapmamasına rağmen kitaptan (1962'de ilk kez kaleme alınan) çıkan fikirler şu şekilde özetlenebilir: Herhangi bir dünya-evren algısı içinden bilime bakanlar, herhangi bir değişik durum olsa dahi yine bu çerçevede içinden açıklama bulmaya çalışırlar (kart deneyi). Ancak açıklamaların yetersiz kaldığı bu yeni durumlar ancak, yeni zamanın yeni mantıksal yapısı içinden okunursa anlaşılabilir. Buna örnek olarak, Newton mekaniği ve bilgi kuramına dayalı sistemin içinde (ki buna paradigma öncesi dönem denmektedir), kimi kez cevapsız kalan gelişmelerin, hep bu sistemin içinden açıklanmaya çalışılmasından kaynaklandığını söyler. Oysaki Einstein'ın görecelilik kuramı bir bakış açısı olarak bilime yerleştiğinde tüm bu yeni durumlar farklı bir açılıma sahip olmuştur. İşte bu paradigmadaki değişimdir.

laşımının, cevap veren bir boyutu olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda, bugüne dair bir okumada toplum, zaman, mekan ve uzamın temel alındığı bir değerlendirme gerekmektedir. Bu anlamda Kuhn gibi daha çok bilimsel çerçevede okuma yapanlar yanı sıra, Lefebvre gibi mekân ve toplum üzerine okuma yapan düşünürler, sosyologlar, mimarlar ve bilim insanlarının çalışmaları geniş seçenekler sunmakta. Tüm bu 'okuma' çalışmalarının ortak noktasında ise bütüncül bir bakış arayışı yatar. Bu anlamda Osmanlı döneminin mahallesini okuyabilmek için, sistemin üst yapısal bağla-

Yani, belli bir topluluğun benimsediği, paylaştığı bir dünya algısı/görüşü çerçevesinde düşüncelerin dayandığı bir algı biçimi ki bu durumun da bir görecelik payı mutlaka vardır.

Ancak yer yer daha basit ifadelerle de açıklandığı görülür:

"paradigma artık geriye dönüşü olmayan çalışmaları temsil eder", s: 95.

"paradigma, kabul görmüş olan bir model ya da örnektir", s: 95.

"yaptıkları araştırma ortak bir paradigma üzerine kurulu olan insanlar, bilimsel uygulamalarda aynı kurallara ve ölçülere bağlıdır", s: 80.

"Rakip siyasi kurumlar arasında yapılan seçim gibi, rakip paradigmalar arasında da aslında birbirine tamamen zıt toplumsal yaşam tarzları arasında yapılacak bir seçimdir. Böyle olduğu için de söz konusu tercih, yalnızca olağan bilime özgü değer yargıları tarafından belirlenmez. Çünkü bu değerler zaten üzerinde mücadele yapılan paradigmaya bağlıdır... Her kesim kendi paradigmasını savunmak için, kendi paradigmasını kullanmak zorundadır", s: 183.

"Fakat yine de paradigma değişiklikleri gerçekten bilim adamlarının, araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur", s: 203.

"Bilimdeki topluluk ya da camia yapısının incelenmesi gereğini vurgulayarak başladığım bu sözü, başka alanlardaki benzer toplulukların aynı tarzda ve her şeyden önce karşılaştırmalı öğrenilmesi gereğinin altını çizerek kapatmak istiyorum", s: 319.

Buna benzer bir yaklaşım Panofsky'nin "tüm uygarlıklarda işbaşında olduğunu" söylediği ve doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi yerine dolaylı bir "zihinsel alışkanlık"(mental habit) dediği "davranışı düzenleyen ilke" anlayışında görülür.

[E. Panofsky, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe*, çev. E. Akyürek, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2014, s: 20.]

[T. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, İstanbul: Kırımızyı Yayınları, 2015.]